

MAREK OSIEWICZ

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

OBOCZNOŚĆ *IR* || *ER* (\leq **IR*, *YR*) W *KSIĘGACH O GOSPODARSTWIE* (KRAKÓW 1549, HELENA UNGLEROWA)

1. Wstęp

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań nad zróżnicowaniem zakresu wariantowości graficznej i językowej poświadczonej w *Księgach o gospodarstwie* Piotra Krescentyna z 1549 roku. Szczegółowe informacje dotyczące założeń metodologicznych tego cyklu analiz wraz z charakterystyką jej podstawy materiałowej przedstawione zostały już w innych publikacjach (Osiewicz 2012c: 65–68; 2013a: 127–131; 2013b: 13–56; 2014a: 71–74; 2014b: 73–79; 2014c: 55–58). Poniżej zamieszczono ich skrótową prezentację, umożliwiającą zapoznanie się z wynikami przeprowadzonej analizy bez potrzeby sięgania do innych tekstów.

Księgi o gospodarstwie to polskie tłumaczenie powstałego przed 1300 rokiem dzieła *Opus ruralium commodorum libri XII*. Jego autorem jest boloński lekarz i botanik, Petrus de Crescentiis (Kawecka-Gryczowa 1983: 314; Rzepka, Wydra 1984: 375–376). Podstawą niniejszej analizy jest pierwsza edycja *Ksiąg o gospodarstwie* wydana przez Helenę Unglerową w 1549 roku¹ (dalej skrót: *Cresc*). Autor polskiego tłumaczenia dzieła pozostaje nieznanymi; przypuszcza się, że był nim Andrzej Glaber z Kobyłina (Pankowicz 1979: 47–63; Kawecka-Gryczowa 1983: 314; zob. też Karplukówna 1971: 39)² – teza ta jednak nie została wystarczająco udowodniona (Osiewicz 2013b: 42–44). Tekst Unglerowej edycji *Ksiąg...* odznacza się pewną szczególną właściwością – zarówno badania typograficzne zabytku (Piekarski 1930: 424), jak i analizy grafoznawcze i językoznawcze (Osiewicz 2012c; 2013a; 2013b; 2014a; 2014b; 2014c; 2015) wykazały, że nie jest on jednolity. Z dokonanej przez Kazimierza Piekarskiego analizy typograficznej zabytku wynika, że część

¹ Pełen tytuł dzieła w tej edycji ma postać: *Piotra Crescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu fjanowi potrzebne*.

² Wcześniej w osobie tłumacza upatrywano Andrzeja Trzecieskiego starszego (Bąk 1961: 43; Hrabec, Peplowski 1963: 48).

tekstu od składki A do składki Q (dalej *Cresc*₁) złożona została z wykorzystaniem kompletu czcionek stosowanego w drukarni Heleny Unglerowej około 1538 roku, zaś pozostałe składki (składki początkowe ze stroną tytułową, wstępem i rejestrem oraz składki R–Ii – dalej *Cresc*₂) – dopiero po około 10 latach, w 1548 lub 1549 roku (Piekarski 1930: 424). Na poziomie pisowni i fonetyki zabytku zróżnicowanie to przedstawia się w sposób jeszcze bardziej skomplikowany – tekstowych granic występowania poszczególnych zjawisk graficznych i fonetycznych jest w *Cresc* o wiele więcej, a lokalizacja części z nich jest zbieżna. Obserwację tę związane z organizacją pracy przy formowaniu tego obszernego tekstu³, a dokładniej: z jego podziałem na fragmenty opracowywane przez różnych zecerów (lub zespoły zecerskie). Tym samym zwrócono uwagę na fakt, że istotna część form graficznych i fonetycznych poświadczonych w *Cresc* może pochodzić od składaczy (Osiewicz 2012c: 67–68; 2013a: 128–129; 2013b: 33–38; 2014a: 128–130; 2014b: 84–85; 2014c: 56–57; 2015: w druku). Taki wpływ pracowników drukarni na pisowniane i językowe ukształtowanie tekstu drukowanego był dotąd w sferze przypuszczeń (por. np. Zwołński 1960: 61–106; Urbańczyk 1968: 155–186; Książek-Bryłowa 1986: 141–142; Migdał 1991: 71–91; 1999: 17–18; Lisowski 1999: 13–14; Lisowski 2001: 11; Luto-Kamińska 2010: 20, 94, 100, 103, 227–228) – uwaga szeregu analiz poświęconych tekstowej dyferencjacji zjawisk graficznych i fonetycznych w *Cresc* skupiła się więc w dużej mierze na próbach udowodnienia, że jej bezpośrednią przyczyną była działalność zecera (Osiewicz 2012c: 67–68; 2013a: 144; 2013b: 325–352, 399–406; 2014a: 144; 2014b: 84–85; 2014c: 75; 2015: [w druku]). Za przesłankę świadczącą o odzecerskim pochodzeniu danej formy graficznej czy językowej przyjęto zbieżność granicy lub granic jego występowania z drukarską, niepokrywającą się z podziałem treściowym delimitacją tekstu na składki – uznano bowiem, że miejsce, w którym kończy się składka (ale nie rozdział), jest z punktu widzenia podstawy rękopiśmiennej druku przypadkowe, niemożliwe do przewidzenia; zatem jedynymi osobami, które mogły za taką zbieżność odpowiadać, byli zecerzy (Osiewicz 2013b: 33–38).

Niniejszy artykuł dotyczy wariantowości grup *ir* // *er* będących kontynuantami psl. grup **ir*, *yr*. Zgodnie z przyjętymi założeniami główna część analizy poświęcona zostanie zagadnieniu tekstowego ograniczenia występowania poszczególnych wariantów i zbieżności ujawnionych granic tekstowych z odzecerską delimitacją zabytku. Z uwagi na stosunkowo niewielką frekwencję tekstową omawianych form, w sposób istotny ograniczającą możliwość precyzyjnego wyznaczania granic tekstowych występowania poszczególnych stanów obocznościowych, podstawą przedstawionego w niniejszym artykule wnioskowania o wpływie zecera na ukształtowanie językowe tekstu będzie odniesienie zróżnicowania tekstowej lokalizacji poszczególnych wariantów do segmentacji tekstu ustalonej podczas przeprowadzonej już analizy masowych zjawisk: graficznych (oznaczanie fonemów: /i/, /j/, /v/, /v̄/, /t/, /c/ i /s/ (Osiewicz 2013b)) i fonetycznych (oboczności: *się* // *sie* (Osiewicz 2013a), *jestli* // *jesli*, *miedzy* // *między*, *-mdl-* // *-mgl-*, *-miesz-* // *-mięsz-* (Osiewicz 2014b), zjawiska wtórnej nosowości antycypacyjnej (Osiewicz 2014a), zjawiska podwajania spółgłoski *ł* w pozycji interwokalicznej oraz procesów dysymilacyjnych i antycypacyjnych

³ Tekst *Ksiąg...* składa się z 183 892 wyrazów, zatem – wedle klasyfikacji objętościowej tekstów XVI-wiecznych zaproponowanej przez Władysława Kuraskiewicza – należy do tekstów najdłuższych (powyżej 100 000 wyrazów) [Kuraskiewicz 1966: XIV–XXV; por. też Osiewicz 2012a: 69].

zachodzących w obrębie grup spółgłoskowych kontynuujących prasłowiańskie połączenia **sr̥*, **zr̥*, **žr̥*, **(s)tb̥c* i **(z)db̥c* (Osiewicz 2014c), a także oboczności *ir* || *er* kontynuującej psł. **r̥* (Osiewicz 2015: w druku), a ściślej rzecz ujmując – zjawisko zawierania się obszarów o ograniczonej dystrybucji lub frekwencji analizowanych wariantów fonetycznych w obszarach tekstowych wyznaczonych zmiennymi dystrybucyjnymi innymi przebadanych już, ale licznie poświadczonych w *Księgach...* zjawisk graficznych i fonetycznych. Wyniki ujawnionych w toku analizy stanów obocznościowych odniesione zostaną też do stanów poświadczanych w innych tekstach drukowanych z pierwszej połowy XVI wieku. Analiza będzie miała charakter frekwencyjny: w tym celu wykorzystano stosowaną do badań nad zjawiskiem wariantywności graficznej i językowej odsetkową segmentacją procesu normalizacyjnego (w swej istocie polegającego na ograniczaniu wariantywności). Zastosowano założenia Ireny Bajerowej (Bajerowa 1980: 110–111), zmodyfikowane przez Wojciecha R. Rzepkę (Rzepka 1985: 18–19), w myśl których o pełnej normalizacji wariantu (skrót: PN) można mówić wtedy, gdy osiągnie on próg 95% użycia; wariant osiągający pułap 75–94% użycia charakteryzuje normalizacja niepełna (skrót: NN). Według Rzepki proces normalizacyjny rozpoczyna się jeszcze wcześniej – od momentu przekroczenia przez wariant progu tzw. średniej rozwojowej, czyli 50% użycia; etap ten określa się mianem wstępnej normalizacji⁴ (skrót: WN).

2. Oboczność *ir* || *er* (\leq **ir*, *yr*) – zestawienie ogólne

W analizowanym tekście formy z grupami *ir* || *yr* (dalej w skrócie: *ir*) i *er* wywodzący się z prasłowiańskich grup **ir* || *yr* poświadczone zostały 903 razy. Grupa *ir* wystąpiła 270 razy (30%), jej postać rozszerzona zapisana została 633 razy (70%). Ze względu na to, że tempo procesu rozszerzania grupy *ir* zależne było od lokalizacji rdzennej (zob. np. Lisowski 1999: 47–48; Migdał 1999: 45–48; Osiewicz 2012b: 190–191), właściwy obraz dynamiki tego zjawiska można uzyskać tylko poprzez zestawienie frekwencji obu wariantów osobno dla poszczególnych rdzeni. Dane te prezentowane są w tabeli 1.

Tabela 1. Rdzeniowa repartycja grup *ir* || *er* (\leq **ir*, *yr*) w *Cresc*

rdzeń	<i>ir</i>	<i>er</i>	rdzeń	<i>ir</i>	<i>er</i>
<i>xov_r-</i>	2 33%	4 67% ^{WN}	<i>-v_r-</i>	–	40 100% ^{PN}
<i>čt_r-</i>	63 50%	63 50%	<i>past_r-</i>	–	37 100% ^{PN}
<i>dop_r-</i>	33 77% ^{WN}	10 23%	<i>pęx_ř-</i>	1 20%	4 80% ^{NN}
<i>mex_eř-</i>	–	21 100% ^{PN}	<i>s_r-</i>	13 57% ^{WN}	10 43%

⁴ Choć w literaturze przedmiotu zgodnie uznaje się, że wariantami znormalizowanymi są wyłącznie warianty osiągające pułap normalizacji niepełnej i pełnej (czyli od 75–100%) [Lisowski 1999: 277–290; Migdał 1999: 203–217; Osiewicz 2007: 97–110].

-b_r-	1 0,3%	356 99,7 ^{PN}	šek_r-	1 33%	2 67% ^{WN}
-c_r-	2 11%	34 89% ^{NN}	šč_r-	8 100% ^{PN}	–
-š_r-	144 89% ^{NN}	18 11%	-m_r-	–	2 100% ^{PN}
-ž_r-	–	9 100% ^{PN}	-sm_ř-	–	6 100% ^{PN}
-p_r-	1 6%	17 94% ^{NN}	ś_rot-	1 100% ^{PN}	–

Przykłady:

- xov_r- ir: *ſie chowirały* 577; er: *chowierania* 434, *chowierzących* 441;
- čt_r- ir: *čtırzi* 124, 130, *ctirzi* 128, *čtırzi kroć* 89, *čtırzi* 322, *čtırzy* 330, *čtırzech* 328; er: *čtırdzieſci* 352, 354, *čtırzy kroć* 395, *čtırdzieſci* 399, *čtırzech* 633, *čtırzy* 637;
- dop_r- ir: *dopiro* 17, 32, 85, 151, 189, 200, 558, 370, 418, 529, 654, 656, 690–691, 694–695; er: *dopiero* 305, 389, 400, 421, 430, 480, 515, 519;
- mex_eř- er: *mecherz* 231, 241, 530, *męcherz* 419, 529, *mecherza* 259, 228, *mecherzu* 158, 368, 180, *męcherzu* 14, *mecherzykach* 466;
- b_r- ir: *ſie obyraią* 503, er: *przebieraią* 10, *Obierai* 20, *obieray* 551, *Obieray* 542, *obieray* 573, *wybieraniu* 141, *ſie obieraią* 64, *Wybieranie* 190, *obierać* 551, 380, 383, R7, 383a, 406, 416, *ſie obierać* 290, *obierany* 561, *obieraniu* R4v, *Naobierawſzi* 340, *naobierane* 362, *obieraiąc* 376, *obiera* 380, *przebierania* 383, *ſie obieraią* 510;
- c_r- ir: *nacirać* 257, *przeſciradlech* 176; er: *nacierać* 474, 529, *nacieraiąc* 532, *nacierano* 291, *ociera* 496, *ocierać* 388, *ocieraią* 268, *ocieraiące* 216, *ocieraiącą* 408, *ocierał* 681, *ocierać* 436, *odciera* 420, *odcierany* 171, *przycierać* 511, *przycieraią* 511, *ſciera* R10, *ſcierane* 413, *ſcierania* 388, *ſie nacierać* 267, *wycierać* 256, *wycierana* 413, *wycierano* 436;
- š_r- ir: *rozſzirziwſzi* 320, *ſzyroka* 29, *ſzyroką* 641, *ſzyroką* 624, *ſzyroki* 638, *ſzyrokich* 640, *ſzyrokie* 24, 622, 641, 642, *ſzyrokiego* 145, 560, *ſzyrokim* 555, *ſzyrſza* 29, *ſzyrſze* 642, 166; er: *by rozſzerały* 658, *roſſzerywſzy* 583, *rozrzerzać* 56, *rozſzeraią* 517, *rozſzereniu* Zall, *rozſzersona* 292, *ſie rozſzerał* 463, *ſie roſſzera* 566, *ſzerokie* 611, *ſzerokiego* Ep2, *ſzerokim* 33;
- ž_r- er: *oddierał* 421, *ſię oddieraić* 124, *ſię oddierała* 189, *rozdzieraić* 379, *rozdzieraią* 501, *rozdzieranie* 62, *zdzieraić* 573, *zdzieray* 579, *zdzierano* 191;
- p_r- ir: *podpirana* 115; er: *podpiera* 163, *podpierać* 383, *podpieraią* 293, 292, *podpieraiąc* 320, *podpieraiąc* 320, *podpierana* 319, *podpierane* 321, 327, 321, *podpierania* 290, *podpieraním* 375, *podpieraníu* R5v, *podpieraníu* 321, *rozpie-
raiąć* 29;

- <i>v</i> _r-	<i>er</i> : odthwierać 273, odtwierać 87, 407, odtwiera 261, 368, odtwieraią 32, 365, odtwieraiącą 180, 266, odtwierana 88, odtwieraniu 180, odwiera 44, otwieraią 440, zatwierać 583, zawiera 388, zawierać 583, zawierać 600, zawieraią Ep1;
<i>past</i> _r-	<i>er</i> : pafterstwa 678, pafterstwu 508, pafterz 553, pafterz 566, pafterza 565, pafterzach 565, pafterze 557, pafterze 552, pafterze 566, pafterzoch R6v, pafterzom 567, pafterzow 567, 566, pafterzow 566, pafterzowi 566;
<i>pęx</i> _ř-	<i>ir</i> : pęchyrze 210; <i>er</i> : pęcherz 681, pęcherza 549, pęcherze 526, pęcherzyki 537;
<i>s</i> _r-	<i>ir</i> : Syri 692–693, <i>firi</i> 550, 551, 556, 557, <i>firow</i> 551, 468, <i>firowi</i> 557, <i>firy</i> R7, <i>firzyskiem</i> 556, <i>fyr</i> 639, <i>fyrki</i> 557, <i>fyrowi</i> 557; <i>er</i> : Ser 558, <i>Seri</i> 690–691, <i>fer</i> 560, <i>fer</i> 573, 346, <i>feri</i> 508, <i>Serwathka</i> 558, <i>ferwatka</i> 560, <i>ferwatka</i> 573;
<i>šek</i> _r-	<i>ir</i> : <i>fiekiri</i> 49; <i>er</i> : <i>fiekiera</i> 49, <i>fiekierą</i> 607, <i>fiekierą</i> 418;
<i>šč</i> _r-	<i>ir</i> : <i>ščyrego</i> 54, <i>ščiry</i> 138, <i>ščyrya</i> 28, <i>ščyrya</i> 138, 682, <i>ščyrim</i> 665, <i>ščyry</i> 672, 604;
- <i>m</i> _r-	<i>er</i> : obumierać 428, <i>vmieraią</i> 30;
- <i>šm</i> _ř-	<i>er</i> : <i>vfmierza</i> 243, R8v, R9, R9, R9, <i>vfmierzaiąca</i> 266;
- <i>ś</i> _rot-	<i>ir</i> : <i>firothkamy</i> 48.

Z danych zaprezentowanych w tabeli 1 wynika, że w *Cresc* przeważająca liczba rdzeni zapisana została z bezwyjątkowym lub dominującym wariantem rozszerzonym (12 rdzeni, czyli 72% wszystkich 18 rdzeni poświadczających analizowaną oboczność) – bezwyjątkową grupę *er* poświadczą 6 rdzeni: *mexer*- (21 razy), *-žer*- (9 razy), *-v*er- (40 razy), *paster*- (37 razy), *-m*er- (2 razy), *-šmer*- (8 razy), dominującą pozycję grupa ta ma w rdzeniach: *xov*_r- (*ir* 2 razy || *er* 4 razy, 33% || 67%), *-b*_r- (*ir* 1 raz || *er* 356 razy, 0,3% || 99,7%), *-c*_r- (*ir* 2 razy || *er* 34 razy, 11% || 89%), *-p*_r- (*ir* 1 raz || *er* 17 razy, 6% || 94%), *pęx*_ř- (*ir* 1 raz || *er* 4 razy, 20% || 80%), *šek*_r- (*ir* 1 raz || *er* 2 razy, 33% || 67%). Tylko 5 rdzeni (28%) poświadczą przewagę grupy *ir*, która bezwyjątkowo wystąpiła w 2 rdzeniach: *ščyr*- (8 razy), *śirot*- (1 raz), a dominuje w 3 rdzeniach: *dop*_r- (*ir* 33 razy || *er* 10 razy, 77% || 23%), *-š*_r- (*ir* 144 razy || *er* 18 razy, 89% || 11%), *s*_r- (*ir* 13 razy || *er* 10 razy, 57% || 43%). Równowagę obu wariantów poświadczą 1 rdzeń: *čt*_r- (*ir* 63 razy || *er* 63 razy). Dane te świadczą o zdecydowanie postępowym charakterze rozstrzygnięć zastosowanych w tekście; przemawia za tym zwłaszcza spora grupa rdzeni (trzecia część wszystkich rdzeni dokumentujących tę oboczność) bezwyjątkowo poświadczających grupę *er*.

3. Oboczność *ir* || *er* (\leq **ir* *yr*) – stan w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II}

Ogólny stosunek grup *ir* || *er* (\leq **ir* *yr*) jest w obu częściach tekstu zbliżony; w *Cresc*_I wynosi on 33% || 67% (*ir* 127 razy || *er* 261 razy), w *Cresc*_{II} – 28% || 72% (*ir* 143 razy || *er* 372 razy). W zakresie dystrybucji rdzeniowej wariantów ujawniają się jednak istotne różnice (zob. tabela 2).

Tabela 2. Rdzeniowa repartycja grup $ir \parallel er (\leq *ir, yr) - Cresc_I$ i $Cresc_{II}$

rdzeń	$Cresc_I$		$Cresc_{II}$	
	ir	er	ir	er
xov_r-	1 33%	2 67% ^{WN}	1 33%	2 67% ^{WN}
$čt_r-$	41 77% ^{WN}	12 23%	22 30%	51 70% ^{WN}
dop_r-	23 96% ^{PN}	1 4%	10 53% ^{WN}	9 47%
$mex_eř-$	–	15 100% ^{PN}	–	6 100% ^{PN}
$-b_r-$	–	164 100% ^{PN}	1 0,5%	192 99,5% ^{PN}
$-c_r-$	2 18%	9 81% ^{NN}	–	25 100% ^{PN}
$-š_r-$	52 91% ^{NN}	5 9%	92 88% ^{NN}	13 12%
$-ž_r-$	–	5 100% ^{PN}	–	4 100% ^{PN}
$-p_r-$	1 6%	15 94% ^{NN}	–	2 100% ^{PN}
$-v_r-$	–	20 100% ^{PN}	–	20 100% ^{PN}
$past_r-$	–	8 100% ^{PN}	–	29 100% ^{PN}
$pex_ř-$	1 100% ^{PN}	–	–	4 100% ^{PN}
s_r-	–	1 100% ^{PN}	13 59% ^{WN}	9 41%
$šek_r-$	1 50%	1 50%	–	1 100% ^{PN}
$šč_r-$	4 100% ^{PN}	–	4 100% ^{PN}	–
$-m_r-$	–	1 100% ^{PN}	–	1 100% ^{PN}
$-sm_ř-$	–	2 100% ^{PN}	–	4 100% ^{PN}
$ś_rot-$	1 100% ^{PN}	–	–	–

W zakresie rdzeniowej repartycji oboczności $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ obie części tekstu wykazują 9 zgodności i 11 różnic. Zgodny lub zbliżony stan oboczności w $Cresc_I$ i $Cresc_{II}$ wykazują rdzenie: xov_r- ($Cresc_I$: ir 1 raz \parallel er 2 razy, 33% \parallel 67%; $Cresc_{II}$: 1 raz \parallel 2 razy, 33% \parallel 67%), $mex_ř-$ ($Cresc_I$: tylko er , 15 razy; $Cresc_{II}$: tylko er , 6 razy), $-ž_r-$ ($Cresc_I$: tylko er , 5 razy; $Cresc_{II}$: tylko er , 4 razy), $-v_r-$ ($Cresc_I$: tylko er , 20 razy; $Cresc_{II}$: tylko er , 20 razy), $past_r-$ ($Cresc_I$: tylko er , 8 razy; $Cresc_{II}$: tylko er , 29 razy), $šč_r-$ ($Cresc_I$: tylko ir , 4razy; $Cresc_{II}$: tylko ir , 4 razy), $-m_r-$ ($Cresc_I$: tylko er , 1 raz; $Cresc_{II}$: tylko er , 1 raz), $-sm_ř-$ ($Cresc_I$: tylko er , 2 razy; $Cresc_{II}$: tylko er , 4 razy). Zauważyć należy, że wśród rdzeni poświadczających w analizowanym zakresie stan zgodny przeważają rdzenie zapi-

sane z bezwyjątkową (6 rdzeni: *mex_ř-*, *-ž_r-*, *-v_r-*, *past_r-*, *-m_r-*, *-śm_ř-*) lub dominującą (1 rdzeń: *xov_r-*) grupą rozszerzoną *er* – wyjątkiem jest jeden tylko rdzeń poświadczający zgodnie w obu częściach tekstu bezwyjątkową grupę *ir* (*ščyr-*). Wśród rdzeni dokumentujących odmienny stan omawianej oboczności w *Cresc_I* i *Cresc_{II}* zdecydowanie przeważają rdzenie z wyższym odsetkiem użycie grupy *ir* w *Cresc_I* (6 rdzeni): *čt_r-* (*Cresc_I*: *ir* 41 razy || *er* 12 razy, 77% || 23%; *Cresc_{II}*: 22 razy || 51 razy, 30% || 70%), *dop_r-* (*Cresc_I*: *ir* 23 razy || *er* 1 raz, 96% || 4%; *Cresc_{II}*: 10 razy || 9 razy, 53% || 47%), *-č_r-* (*Cresc_I*: *ir* 2 razy || *er* 9 razy, 18% || 81%; *Cresc_{II}*: tylko *er*, 25 razy), *-p_r-* (*Cresc_I*: *ir* 1 raz || *er* 15 razy, 6% || 94%; *Cresc_{II}*: tylko *er*, 2 razy), *pex_r-* (*Cresc_I*: tylko *ir*, 1 raz; *Cresc_{II}*: tylko *er*, 4 razy), *šek_r-* (*Cresc_I*: *ir* 1 raz || *er* 1 raz, 50% || 50%; *Cresc_{II}*: tylko *er*, 1 raz). Tylko w dwóch rdzeniach wyższy procent użycie grupy *er* poświadczony został w *Cresc_I*: *s_r-* (*Cresc_I*: tylko *ir*, 1 raz; *Cresc_{II}*: *ir* 13 razy || *er* 9 razy, 59% || 41%); w przypadku rdzenia *-b_r-* przewaga ta jest minimalna, lecz wymowna, gdyż w obrębie jego poświadczeń w *Cresc_{II}* wystąpiła forma z grupą *ir*, nieobecna w *Cresc_I* (*Cresc_I*: tylko *er*, 164 razy; *Cresc_{II}*: *ir* 1 raz || *er* 192 razy, 0,5% || 95,5%). Z zestawienia tego wynika zatem, że w zakresie oboczności *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) stan poświadczany przez *Cresc_{II}* odznacza się postępowością w stosunku do stanu zachowanego w *Cresc_I* – świadczy o tym spora liczba rdzeni (6, czyli 35% wszystkich poświadczonych w obu częściach zabytku) dokumentujących wyższy udział postaci z rozszerzoną grupą *er* w drugiej części tekstu.

Wprowadzenie do analizy oboczności *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) podziału tekstu na dwa obszary (*Cresc_I* i *Cresc_{II}*) częściowo zmienia też obraz rdzeniowego zakresu analizowanej oboczności. Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, że aż 6 rdzeni poświadczających w *Cresc* obie wariantywne grupy w *Cresc_I* i w *Cresc_{II}* przyjmuje inwariantną postać fonetyczną – 3 rdzenie w *Cresc_I* (*-ber-*, *ser-*, *pęxyř-*) i 3 rdzenie w *Cresc_{II}* (*-čer-*, *-per-*, *šek-*). Zaznacza się przy tym przewaga postaci z bezwyjątkową grupą *er* w *Cresc_{II}* – w zestawieniu ogólnym w *Cresc_{II}* wystąpiło 10 rdzeni ze znormalizowanym połączeniem *er* wobec 8 rdzeni z wyłączną grupą *er* poświadczonych w *Cresc_I*. Również ta obserwacja przemawia na korzyść słuszności wniosku o postępowości *Cresc_{II}* w omawianym zakresie.

Tabela 3. Rdzeniowy zakres wariantywności *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) w *Cresc* oraz w *Cresc_I* i *Cresc_{II}*

<i>Cresc</i>		<i>Cresc_I</i>		<i>Cresc_{II}</i>	
–	<i>mexer-</i>	–	<i>mexer-</i>	–	<i>mexer-</i>
–	<i>-žer-</i>	–	<i>-žer-</i>	–	<i>-žer-</i>
–	<i>-ver-</i>	–	<i>-ver-</i>	–	<i>-ver-</i>
–	<i>paster-</i>	–	<i>paster-</i>	–	<i>paster-</i>
–	<i>-mer-</i>	–	<i>-mer-</i>	–	<i>-mer-</i>
–	<i>-šmer-</i>	–	<i>-šmer-</i>	–	<i>-šmer-</i>
<i>ščyr-</i>	–	<i>ščyr-</i>	–	<i>ščyr-</i>	–
<i>šrot-</i>	–	<i>šrot-</i>	–	–	–
<i>-bir-</i>	<i>-ber-</i>	–	<i>-ber-</i>	<i>-bir-</i>	<i>-ber-</i>
<i>sy-</i>	<i>ser-</i>	–	<i>ser-</i>	<i>sy-</i>	<i>ser-</i>
<i>pęxyř-</i>	<i>pęxeř-</i>	<i>pęxyř-</i>	–	–	<i>pęxeř-</i>
<i>-čir-</i>	<i>-čer-</i>	<i>-čir-</i>	<i>-čer-</i>	–	<i>-čer-</i>
<i>-pir-</i>	<i>-per-</i>	<i>-pir-</i>	<i>-per-</i>	–	<i>-per-</i>
<i>šekir-</i>	<i>šek-</i>	<i>šekir-</i>	<i>šek-</i>	–	<i>šek-</i>

4. Oboczność *ir* // *er* (\leq **ir*, *yr*) – dystrybucja składowa i kolumnowa

Szczegółowa analiza tekstowej dystrybucji wariantów *ir* // *er* (\leq **ir*, *yr*) wykazała, że w przypadku dwóch rdzeni: *čt_r-* i *dop_r-* występowanie jednej z obocznych form ograniczone jest do jeszcze mniejszych niż *Cresc_I* i *Cresc_{II}* obszarów tekstowych (zob. tabele 4, 5, 6 i 7).

Tabela 4. Oboczność *ir* // *er* w rdzeniach *čt_r-* i *dop_r-* w *Cresc_I* i w *Cresc_{II}* – dystrybucja składowa

składka	<i>Cresc_I</i>				składka	<i>Cresc_{II}</i>			
	<i>čtyr-</i>	<i>čter-</i>	<i>dopir-</i>	<i>dopér-</i>		<i>čtyr-</i>	<i>čter-</i>	<i>dopir-</i>	<i>dopér-</i>
A	–	2	1	–	R	–	5	–	2
B	–	–	1	–	S	4	4	1	1
C	1	–	–	–	T	2	1	–	1
D	2	2	3	–	U	1	–	–	–
E	2	1	4	–	X	9	5	–	3
F	4	1	1	–	Y	5	1	–	2
G	1	1	1	–	Z	–	3	1	–
H	3	1	4	–	Aa	–	9	1	–
I	5	–	1	–	Bb	–	4	–	–
K	5	–	–	–	Cc	–	4	–	–
L	–	–	–	–	Dd	–	1	–	–
M	1	–	–	–	Ee	–	7	–	–
N	7	1	–	1	Ff	–	2	–	–
O	7	–	2	–	Gg	1	2	3	–
P	2	2	2	–	Hh	–	1	–	–
Q	1	1	3	–	Ii	–	1	4	–
					[0]A	–	–	–	–
					[0]B	–	1	–	–
					[0]C	–	–	–	–

W zakresie repartycji wariantów rdzenia *čt_r-* uwagę zwraca bezwyjątkowość poświadczeń postaci z grupą *er* w obrębie składki R, o tyle wymowna, że w górnej granicy tworzy ona wyraźną opozycję w stosunku do ostatniego poświadczenia tego rdzenia w wariantcie z *ir* (*čtyrzy* 373) w składce poprzedniej – Q, zatem pokrywa się z demarkacją tekstu zaproponowaną przez Piekarskiego. Dolna granica tego ciągu bezwyjątkowych zapisów z grupą *er* nie jest już tak wyraźna (zob. tabela 5) – forma *čter-* pojawia się jeszcze w kolumnach 406 i 409 składki S, następne poświadczenie omawianego rdzenia zawiera już grupę *ir* (kolumna 413, składka S), która dominuje (z rzadka przeplatana formami *čter-*) aż do końca składki Y (ostatnie poświadczenie w kolumnie 523, czyli w przedostatniej kolumnie składki Y). Od składki Z następuje w zasadzie nieprzerwany szereg wyłącznych poświadczeń wariantów z formą *čter-*, ciągnący się aż do składki [0]B (z jednym tylko wyjątkiem w kolumnie 659 składki Gg: *čtirzech*).

Tabela 5. Oboczność *čtyr-* || *čter-* w składkach R-S – dystrybucja kolumnowa

<i>ir</i>	<i>er</i>	kol.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	kol.	skł.
–	1	381a	R1	–	2	406	S1
–	–	382a	R1	–	–	407	S1
–	–	383a	R1	–	–	408	S1
–	–	394a	R1	–	1	409	S1
–	–	385	R2	–	–	410	S2
–	–	386	R2	–	–	411	S2
–	1	387	R2	–	–	412	S2
–	–	388	R2	1	–	413	S2
–	–	389	R3	–	–	414	S3
–	–	391	R3	–	–	415	S3
–	–	392	R3	–	–	416	S3
–	–	393	R3	–	–	417	S3
–	–	394	R4	–	1	418	S4
–	1	395	R4	–	–	419	S4
–	–	396	R4	–	–	420	S4
–	–	397	R4	–	–	421	S4
–	–	398	R5	–	–	422	S5
–	2	399	R5	2	–	423	S5
–	–	400	R5	–	–	424	S5
–	–	401	R5	–	–	425	S5
–	–	402	R6	–	–	426	S6
–	–	403	R6	1	–	427	S6
–	–	404	R6	–	–	428	S6
–	–	405	R6	–	–	429	S6

Tabela 6. Oboczność *čtyr-* || *čter-* w składkach X-Y – dystrybucja kolumnowa

<i>ir</i>	<i>er</i>	kol.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	kol.	skł.
–	–	478	X1	–	–	502	Y1
–	–	479	X1	–	–	503	Y1
–	1	480	X1	–	–	504	Y1
–	–	481	X1	–	–	505	Y1
–	–	482	X2	–	–	506	Y2
–	–	483	X2	–	–	507	Y2
–	1	484	X2	–	–	508	Y2
–	1	485	X2	–	–	509	Y2
1	–	486	X3	1	–	510	Y3
–	–	487	X3	2	–	511	Y3
–	1	488	X3	–	–	512	Y3
–	–	489	X3	–	–	513	Y3
–	1	490	X4	–	–	514	Y4
–	–	491	X4	–	–	515	Y4
–	–	492	X4	–	–	516	Y4
3	–	493	X4	1	–	517	Y4
2	–	494	X5	–	–	517a	Y5

–	–	495	X5	–	–	518	Y5
–	–	496	X5	–	–	519	Y5
1	–	497	X5	–	–	520	Y5
2	–	498	X6	–	1	521	Y6
–	–	499	X6	–	–	522	Y6
–	–	500	X6	1	–	523	Y6
–	–	501	X6	–	–	524	Y6

W zakresie dystrybucji tekstowej wariantów rdzenia *dop_r-* (tworzącego przysłówek *dopi(e)ro*) uwagę zwraca ciąg bezwyjątkowych poświadczeń rozpoczynający się od składki R (a więc od pierwszej składki *Cresc_{II}*), ciągnący się – z jednym wyjątkiem w składce S – aż do składki Y włącznie (ostatnie poświadczenie formy *dopiero* zlokalizowane jest w kolumnie 519, bezwyjątkowe wystąpienia formy *dopiro* rozpoczynają się od kolumny 529 w składce Z). Sporadyczność poświadczeń rdzenia *dop_r-* w obrębie większości składek powoduje, że trudno o jednoznaczny wniosek w omawianym zakresie – w niektórych składkach leksem ten wystąpił tylko jeden raz, i to w postaci kontrastującej z wariantem poświadczanym w składkach sąsiednich lub, z uwagi na brak poświadczeń w niektórych partiach tekstu, bardziej odległych – tak jest w przypadku składek N (1 raz *dopiero* wobec form *dopiro* w składkach I oraz O) i S (1 raz *dopiro* || 1 raz *dopiero* wobec wyłącznego *dopiero* w sąsiadujących składkach R i T).

5. Oboczność *ir* || *er* (\leq **ir, yr*) w *Cresc* – wnioski

5.1. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania zjawiska

Znaczna część poświadczonych w *Cresc* form zawierających kontynuanty prasłowiańskich grup **ir, yr* charakteryzuje się zróżnicowaną dystrybucją tekstową. Szczegółowa analiza ich rozmieszczenia upoważnia do wyodrębnienia w *Księgach...* 4 obszarów tekstowych różniących się dynamiką poświadczeń opozycyjnych postaci fonetycznych (zob. tabele 7 i 8) (pamiętać jednak należy o tym, że w przypadku rdzeni *čt_r-* i *dop_r-* granice te zostały wyznaczone w sposób przybliżony i – w miarę możliwości – zrównane z granicami składek).

Tabela 7. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania oboczności *ir* || *er* (\leq **ir, yr*) w *Cresc* – rdzenie *pęx_ř-*, *s_r-* i *šek_r-*

	<i>pęx_ř-</i>			<i>s_r-</i>			<i>šek_r-</i>		
	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%
<i>Cresc₁</i>	1 100% ^{PN}	–	100,0	–	1 100% ^{PN}	59,0	1 50%	1 50%	50,0
<i>Cresc_{381a-409}</i>	–	4 100% ^{PN}		13 59% ^{WN}	9 41%		–	1 100% ^{PN}	
<i>Cresc_{410-Y}</i> <i>Cresc_{Z-[0]C}</i>	–	–		–	–		–	–	

Tabela 8. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania oboczności $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ w *Cresc* – rdzenie $-ć_r$, $-p_r$, $ćt_r$ i dop_r

	$-ć_r$			$-p_r$			$ćt_r$			dop_r						
	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%				
$Cresc_1$	2 18%	9 81% ^{NN}	19,0	1 6%	15 94% ^{NN}	6,0	41 77% ^{NN}	12 23%	77,0	23 96% ^{PN}	1 4%	86,0				
$Cresc_{381a-409}$								–		8 100% ^{PN}			1 10%	9 90% ^{NN}		
$Cresc_{410-Y}$	–	25 100% ^{PN}			–		2 100% ^{PN}			21 72% ^{WN}	8 28%					90,0
$Cresc_{Z-[0]C}$										1 3%	35 97% ^{PN}			9 100% ^{PN}	–	
$\bar{x}(D\%)$	19,0			6,0			218,0			176,0						

W pozostałych rdzeniach rozkład obocznych grup $ir \parallel yr$ cechuje względna równomierność. Stan omawianej wariantywności w obrębie tej części materiału językowego przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Stan oboczności $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ w *Cresc* w formach o równomiernym rozkładzie tekstowym

	$mex_ř$ -, $-b_r$ -, $-z_r$ -, $-v_r$ -, $past_r$ -, $-m_r$ -, $-sm_ř$		$šč_r$ -, s_rot -		xov_r -		$-š_r$	
	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>
$Cresc_1$								
$Cresc_{381a-409}$	1	471		9	2	4	144	18
$Cresc_{410-Y}$	0,2%	99,8% ^{PN}	–	100% ^{PN}	33%	67% ^{WN}	89% ^{NN}	11%
$Cresc_{Z-[0]C}$								

Z danych zaprezentowanych w tabelach 7–8 wynika, że oboczność $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ najwyższy stopień tekstowej dyferencjacji osiąga w rdzeniach $ćt_r$ i dop_r . Świadczy o tym nie tylko wysoka wartość współczynnika zmienności poświadczeń $\bar{x}(D\%)$ tych rdzeni ($ćt_r$ – 218,0; dop_r – 176,0), ale także liczba kontrastów frekwencyjnych, w odróżnieniu od innych rdzeni odznaczających się tekstowym zróżnicowaniem poświadczeń form obocznych wyższa od 1 ($ćt_r$ – 3 granice tekstowe; dop_r – 2 granice tekstowe). Z pozostałych rdzeni należących do tej grupy zdecydowanie wyróżnia się rdzeń $pex_ř$ -, odznaczający się również wysoką wartością współczynnika zmienności ($\bar{x}(D\%) = 100,0$); rdzenie s_r i $šek_r$ charakteryzowane są przez wartości średnie (s_r – 59,0; $šek_r$ – 50,0). Różnice w tekstowej dystrybucji pozostałych dwóch rdzeni określić należy jako nieznaczne ($-ć_r$ – 19,0; $-p_r$ – 6,0).

Najwyraźniej wyodrębniającą się granicą tekstową jest granica przebiegająca między składkami 385/381a, a więc oddziałająca $Cresc_1$ od $Cresc_{11}$, wyznaczana przez wszystkie odznaczające się dyferencją lokalizacyjną rdzenie z $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ (7 rdzeni). Podkreślić jednak należy, że większość z tych rdzeni poświadczona została znikomą liczbą użyć i granica ta nie zaznaczyła się w sposób bezwzględny. Nie ulega jednak wątpliwości,

że w przypadku oboczności poświadczonej w dwóch rdzeniach: *čt_r-* i *dop_r-* ten podział tekstowy zaznaczył się w sposób wyraźny i niebudzący wątpliwości. Biorąc pod uwagę tylko te dwie rdzenne lokalizacje, uznać należy, że kontrasty frekwencyjne przebiegające między analizowanymi formami zlokalizowanymi po obu stronach podziału między kolumnami 385/381a są znaczące – ich łączna wartość ($D\%$) wynosi 163,0. Nie sposób też bagatelizować granicy tekstowej przebiegającej między składkami Y i Z (czyli między kolumnami 524/525) – jest ona konstytuowana przez różne stany obocznościowe dwóch rdzeni (tych samych: *čt_r-* i *dop_r-*) o równie istotnym stopniu dyferencjacji ($D\% = 159,0$). Granica między kolumnami 409/410 (umowna) wyznaczana jest przez kontrast poświadczony w obrębie jednego rdzenia, choć o znacznym stopniu zróżnicowania ($D\% = 72,0$). Podkreślić należy, że wyodrębnione w toku niniejszej analizy granice tekstowe zlokalizowane w obrębie *Cresc_{II}* (czyli granice między kolumnami 409/410 i 524/525) nawet w przybliżeniu nie pokrywają się z żadnym z wyłonionych na podstawie przeprowadzonych dotąd analiz językoznawczych i grafoznawczych podziałów tekstowych *Cresc*.

5.2. Wpływ zecera

Zgodnie z przyjętym w niniejszym artykule założeniem o wpływie zecera na określone zjawisko językowe świadczy zbieżność jego tekstowych granic z podziałem tekstu na składki. W *Cresc* takimi właściwościami lokalizacyjnymi odznaczają się wyłącznie formy oboczne rdzenia *čt_r-* – granice kontrastowych stanów frekwencyjnych jego wariantów fonetycznych pozostają w zgodzie z podziałem na składki w dwóch przypadkach: pomiędzy kolumnami 384/381a (granica między składkami Q i R, wyznaczająca odkryty przez Piekarskiego podział tekstu na *Cresc_I* i *Cresc_{II}*) oraz między kolumnami 524/525 (granica między składkami Y i Z). Uznać zatem należy, że za zawierające się w wyznaczanych przez te granice obszarach tekstowych różne stany analizowanej oboczności odpowiedzialny był zecer (lub zespół zecerów).

5.3. Stopień znormalizowania oboczności *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) w poszczególnych częściach *Cresc* na tle innych zabytków z pierwszej połowy XVI wieku

Przeprowadzona analiza wykazała, że w *Cresc* nierównomierność tekstowej repartycji członów oboczności *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) charakteryzuje 7 rdzeni: *pęx_ř-*, *s_r-*, *šek_r-*, *-č_r-*, *-p_r-*, *čt_r-* i *dop_r-*. W obrębie pozostałych 11 rdzeni (zob. tabela 9) dominują postaci fonetyczne objęte stanem pełnej lub niepełnej normalizacji (10 rdzeni): większość z nich to formy z grupą *er* (7 rdzeni, wszystkie objęte stanem pełnej normalizacji: *mexeř-*, *-ber-*, *-žer-*, *-ver-*, *paster-*, *-mer-*, *-šmeř-*), 3 rdzenie poświadczone zostały wyłącznie lub prawie wyłącznie z grupą *ir* (*ščyr-*, *šírot-* – pełna normalizacja, *-š_r-* – niepełna normalizacja). Jedyń nieznormalizowany rdzeń (*xov_r-*) poświadczony został częściej w formie z grupą rozszerzoną *er* (67%).

W grupie 5 rdzeni odznaczających się różnym stopniem znormalizowania ograniczonym do obszarów *Cresc_I* i *Cresc_{II}* (zob. tabela 7 i 8) również dominują formy znormalizowane. Wyższym stopniem znormalizowania charakteryzuje się *Cresc_{II}*, w którym aż 4 rdze-

nie (*pęx_ř-*, *šek_r-*, *-ć_r-*, *-p_r-*) objęte są stanem pełnej normalizacji – we wszystkich tych przypadkach są to formy innowacyjne z grupą *er*. Jedynym odstępstwem od tej tendencji jest w tej części tekstu stan oboczności *ir* || *er* poświadczony w zapisach rdzenia *s_r-*, nieznormalizowany, z niewielką przewagą form tradycyjnych (*ir* 13, 59% || *er* 9, 41%). W *Cresc_I*, obok form w pełni znormalizowanych (2 rdzenie: *pęx_ř-*, *s_r-*) poświadczane są również postaci fonetyczne znormalizowane w sposób niepełny (2 rdzenie: *-ć_r-*, *-p_r-*), a także jeden rdzeń charakteryzujący się stanem równoważnym analizowanych form obocznościowych (*šek_r-*). Zauważyć jednak należy, że w tej części tekstu jedną z form w pełni znormalizowanych jest regresywna postać fonetyczna z grupą *ir* (*pęxyř-*).

W obrębie rdzeni *čt_r-* i *doř_r-* stan oboczności *ir* || *er* jest bardziej skomplikowany. W *Cresc_I* poświadczone zostały wyłącznie znormalizowane formy tradycyjne z grupą *ir*, w *Cresc_{II}* tekstowy rozkład tych form jest zróżnicowany. W przypadku rdzenia *doř_r-* znaczna część tekstowego obszaru *Cresc_{II}* (*Cresc_{Z-[0]C}*) dokumentuje stan poświadczony również w *Cresc_I*, a więc stan pełnej normalizacji formy *dopiro*; w pozostałej części *Cresc_{II}* (*Cresc_{381a-Y}*) stanem niepełnej normalizacji objęty jest wariant innowacyjny *dopiero*. Inaczej jest w przypadku rdzenia *čt_r-*: w większej części *Cresc_{II}* występują w pełni znormalizowane formy innowacyjne *čter-* (*Cresc_{381a-409}*, *Cresc_{Z-[0]C}*), na pozostałej części obszaru tekstowego *Cresc_{II}* dominują formy typu *čtyr-* bliskie stanowi niepełnej normalizacji (72% użyc). Ostatecznie stwierdzić jednak należy, że *Cresc_{II}* w stosunku do *Cresc_I* charakteryzuje większa innowacyjność – zaznaczyła się ona w obrębie aż 6 rdzeni, w większości z nich (4 rdzenie) w obrębie całym swego obszaru tekstowego.

W obrębie rdzeni niewykazujących tekstowego zróżnicowania wystąpień opozycyjnych form poświadczona w *Cresc* oboczność *ir* || *er* wykazuje stan w większości szczegółów zgodny ze stanem poświadczanym w tekstach Glabera (Migdał 1999: 46–47) (zob. tabela 10). Zgodności dotyczą 4 rdzeni poświadczonych w *Cresc* i w tekstach Glabera (*-b_r-*, *-v_r-*, *-m_r-*, *-š_r-*), stan różniący oba teksty zaznaczył się jedynie w jednym rdzeniu, nieznormalizowanym w tekstach Glabera (*past_r-*). Trudno stwierdzić coś pewnego w odniesieniu do stanu poświadczanego w paleotypach (Lisowski 1999: 46–47), ponieważ w tekstach tych poświadczane zostały tylko dwa rdzenie z tej grupy (*past_r-* i *-š_r-*) – w obu wystąpił stan odmienny od stanu poświadczanego w *Cresc*, choć w przypadku rdzenia *-š_r-* w paleotypach zauważalna jest tendencja do preferowania form z grupą *ir*, co zbliża ten tekst do *Cresc*. Stan poświadczony w *Cresc* znacznie natomiast różni się od stanu dokumentowanego przez listy polskie z lat 1525–1550 (Osiewicz 2012b: 191). Różnica ta zaznaczyła się najsilniej w 3 rdzeniach (na 6 rdzeni współpoświadczanych przez oba teksty) wykazujących skrajnie odmienny udział opozycyjnych form fonetycznych: w przypadku rdzeni *-ž_r-* i *-v_r-* jest to stan pełnej normalizacji wariantu regresywnego z grupą *ir* w listach wobec stanu pełnej normalizacji w *Cresc*, rdzeń *-š_r-* w listach charakteryzuje dominacja form postępowych z grupą *er* wobec znormalizowanych postaci z *ir* w *Cresc*. Znnormalizowany w *Cresc* rdzeń *-b_r-* (tylko postać *-ber-*) odznacza się w listach stanem braku normy. W listach stan zgodny ze stanem poświadczanym w *Cresc* wykazują w tej grupie tylko dwa rdzenie: *-m_r-* i *šč_r-*).

Tabela 10. Stopień znormalizowania oboczności $ir \parallel er (\leq *ir, yr)$ w *Cresc*, paleotypach, tekstach Glabera i listach – rdzenie o równomiernym rozkładzie tekstowym form opozycyjnych w *Cresc*

rdzeń	<i>Cresc</i>		paleotypy		Glaber		listy	
	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>
<i>mex_ř-</i>	–	21 100% ^{PN}	–	–	–	–	–	–
<i>-b_r-</i>	1 0,3%	356 99,7% ^{PN}	–	–	1 5%	18 95% ^{PN}	6 30%	14 70% ^{WN}
<i>-ž_r-</i>	–	9 100% ^{PN}	–	–	–	–	1 100% ^{PN}	–
<i>-v_r-</i>	–	40 100% ^{PN}	–	–	–	7 100% ^{PN}	1 100% ^{PN}	–
<i>past_r-</i>	–	37 100% ^{PN}	19 83% ^{NN}	4 27%	1 50%	1 50%	–	–
<i>-m_r-</i>	–	2 100% ^{PN}	–	–	–	3 100% ^{PN}	–	2 100% ^{PN}
<i>-šm_ř-</i>	–	6 100% ^{PN}	–	–	–	–	–	–
<i>šč_r-</i>	8 100% ^{PN}	–	–	–	–	–	2 100% ^{PN}	–
<i>xov_r-</i>	2 33%	4 67% ^{WN}	–	–	–	–	–	–
<i>-š_r-</i>	144 89% ^{NN}	18 11%	6 60% ^{WN}	4 40%	70 85% ^{NN}	12 15%	8 33%	15 67% ^{WN}

Z analizy porównawczej grupy rdzeni wykazujących się różnym, ale równomiernym rozkładem obocznych form fonetycznych w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II} (z uwagi na brak poświadczeń tych rdzeni w paleotypach – ograniczonej do form poświadczonych w tekstach Glabera i w listach, zob. tabela 11) wynika, że stan poświadczany w *Cresc*_{II} bliski jest stanowi występującemu w tekstach Glabera – świadczy o tym zgodność stosunku obocznych wariantów zlokalizowanych w dwóch rdzeniach (w pełni znormalizowane postaci fonetyczne *-čer-* i *-per-*) oraz brak normalizacji wariantów $ir \parallel er$ w rdzeniu *s_r-*. Stan poświadczany przez listy w większości przypadków (2 rdzenie z 3 współwystępujących w *Cresc* i w korespondencji) nie pokrywa się ze stanem dokumentowanym w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II} – zbieżność wystąpiła jedynie w rdzeniu *šek_r-* poświadczonym w *Cresc*_{II} (pojedyncze notowania postaci fonetycznej z grupą *ir*).

Tabela 11. Stopień znormalizowania oboczności *ir* || *er* (\leq **ir*, *yr*) w *Cresc*, paleotypach, tekstach Glabera i listach – rdzenie o różnym rozkładzie tekstowym form opozycyjnych w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II}

rdzeń	<i>Cresc</i> _I		<i>Cresc</i> _{II}		paleoty- py		Glaber		listy	
	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>
<i>pęx_ř-</i>	1 100% ^{PN}	–	–	4 100% ^{PN}	–	–	–	–	–	–
<i>s_r-</i>	–	1 100% ^{PN}	13 59% ^{WN}	9 41%	–	–	2 29%	5 71% ^{WN}	–	–
<i>šek_r-</i>	1 50%	1 50%	–	1 100% ^{PN}	–	–	2 100% ^{PN}	–	–	1 100% ^{PN}
<i>-ć_r-</i>	2 18%	9 81% ^{NN}	–	25 100% ^{PN}	–	–	–	2 100% ^{PN}	2 100% ^{PN}	–
<i>-p_r-</i>	1 6%	15 94% ^{NN}	–	2 100% ^{PN}	–	–	–	3 100% ^{PN}	1 50%	1 50%

Zbieżność ze stanem dokumentowanym przez teksty Glabera dotyczy również obocznych form *čtyr-* || *čter-* poświadczonych w dwóch obszarach tekstowych *Cresc*: *Cresc*_I oraz *Cresc*_{410-Y} (stan wstępnej normalizacji wariantu tradycyjnego z grupą *ir*) (zob. tabela 12). Pozostała część tekstu (*Cresc*_{381a-409} i *Cresc*_{Z-[0]C}) w tym zakresie bliższa jest stanowi poświadczonemu w listach (normalizacja wariantu innowacyjnego z grupą *er*). W zakresie oboczności *dopiro* || *dopiero* stan poświadczony w *Cresc*_I i w *Cresc*_{Z-[0]C} charakteryzujący się normalizacją wariantu z grupą *ir*, wyraźnie nawiązuje do stanu występującego w tekstach drukowanych (paleotypy i teksty Glabera), zaś preferowanie formy z grupą *er*, właściwe dla *Cresc*_{381a-Y} stanowi fakt językowy wiążący tę część tekstu z listami z lat 1525–1550 (zob. tabela 12).

Tabela 12. Stopień znormalizowania oboczności *ir* || *er* (\leq **ir*, *yr*) w *Cresc*, paleotypach, tekstach Glabera i listach – rdzenie *čt_r-* i *dop_r-*

	<i>čtyr-</i>	<i>čter-</i>	<i>dopir-</i>	<i>doper-</i>
<i>Cresc</i> _I	41 77% ^{WN}	12 23%	23 96% ^{PN}	1 4%
<i>Cresc</i> _{381a-409}	–	8 100% ^{PN}	1 10%	9 90% ^{NN}
<i>Cresc</i> _{410-Y}	21 72% ^{WN}	8 28%	–	–
<i>Cresc</i> _{Z-[0]C}	1 3%	35 97% ^{PN}	9 100% ^{PN}	–
paleotypy	–	–	5 100% ^{PN}	–
Glaber	16 57% ^{WN}	12 43%	9 87% ^{NN}	2 18%
listy	7 25%	21 75% ^{NN}	6 25%	18 75% ^{NN}

6. Zakończenie

Przedstawione w niniejszym artykule obserwacje i wnioski stanowią kolejną, szóstą już część kompleksowej analizy wariantywności fonetycznej poświadczonej w Unglerowej edycji *Ksiąg o gospodarstwie*. Zaprezentowane w poszczególnych częściach tego cyklu analiz szczegółowe obserwacje i wnioski cząstkowe wymagają gruntownego zestawienia i podsumowania, którego efektem – miejmy nadzieję – będzie kilka nowych wniosków badawczych związanych przede wszystkim z nierównomiernym w analizowanym zabytku rozkładem tekstowym zjawisk graficznych i językowych (fonetycznych). Do najważniejszych z nich należą częste zbieżności tekstowych granic występowania jednych wariantów fonetycznych z granicami poświadczania innych wariantów – zarówno fonetycznych, jak i graficznych. Charakterystyczna dla *Ksiąg...* gęsta sieć delimitacji tekstowych zaowocuje nie tylko interesującymi wnioskami istotnymi dla dalszych analiz grafoznawczych i językowych innych tekstów drukowanych z tego okresu, ale również (a może przede wszystkim) uogólnieniami odnoszącymi się do kwestii dotyczących szeroko pojętej krytyki tekstu (kim był anonimowy tłumacz dzieła, w jaki sposób organizowano pracę nad składem drukarskim dużego objętościowo tekstu).

Teksty źródłowe

Piotra Creſcentyna Księgi o gospodarſtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu ſtanowi potrzebne, Biblioteka Kórnicka, sygn. oryginału: Cim.F.4078; sygn. mikrofilmu: Mf 4935; zob. też: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, identyfikator zasobu: oai:www.wbc.poznan.pl:45451 [dostęp: 25.08.2015].

Bibliografia

- Bajerowa Irena, 1980, *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski” 60, s. 105–114.
- Bąk Stanisław, 1961, *Wstęp*, [w:] Trzeciecki Andrzej, *Pisma polskie*, BPP seria P nr 9, cz. 1, Wrocław, s. 14–52.
- Hrabec Stefan, Pełowski Franciszek, 1963, *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*, Warszawa.
- Karplukówna Maria, 1971, *Regionalizmy w języku Andrzeja Cervusa z Tucholi*, Wrocław.
- Kawecka-Gryczowa Alodia, (red.), 1983, *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Wrocław.
- Książek-Bryłowa Władysława, 1986, *Uwarunkowania społeczne normy językowej w XVI wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 32, s. 139–146.
- Kuraszkiewicz Władysław, 1966, *Uwagi o statystyce w Słowniku*, [w:] Mayenowa Maria Renata, (red.), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1: *A – Bany*, Wrocław, s. XIV–XXX.
- Lisowski Tomasz, 1999, *Polshczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantywności i normalizacji fonetyki i fleksji*, Poznań.
- Luto-Kamińska Anetta, 2010, *Polska wersja przekładowa Ex P. Terentii comediis Latinissimae colloquiorum formulae... Mateusza z Kęt. Studium języka autora na tle polszczyzny XVI wieku*, Warszawa.

- Migdał Jolanta, 1991, *Glaberowskie korektywy gramatyczne w „Żołtarzu” Walentego Wróbla*, „Studia Polonistyczne” 16/17, s. 71–91.
- Migdał Jolanta, 1999, *O języku Andrzeja Glabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, Poznań.
- Osiewicz Marek, 2007, *Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku*, Poznań.
- Osiewicz Marek, 2012a, *Analiza kwantytatywno-porównawcza słownictwa Ksiąg o gospodarstwie Piotra Krescentyna (1549)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 19 (39), z. 1, s. 67–92.
- Osiewicz Marek, 2012b, *Oddziaływanie spółgłosek płynnych na poprzedzające je samogłoski wąskie nietylne (na materiale listów polskich z I połowy XVI wieku)*, „Slavia Occidentalis” 69, s. 185–198.
- Osiewicz Marek, 2012c, *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 r.*, „LingVaria” 2012, t. 2 (14), s. 65–76.
- Osiewicz Marek, 2013a, *Oboczność mię cię się // mie cie sie w Księgach o gospodarstwie Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” t. 20 (40), z. 1, s. 127–148.
- Osiewicz Marek, 2013b, *Wariantywność graficzna Ksiąg o gospodarstwie Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Poznań.
- Osiewicz Marek, 2014a, *Wtórna nosowość antycypacyjna w Księgach o gospodarstwie Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” t. 21 (41), z. 2, s. 71–92.
- Osiewicz Marek, 2014b, *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w Księgach o gospodarstwie Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne t. 21 (41), z. 1, s. 75–94.
- Osiewicz Marek, 2014c, *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w Księgach o gospodarstwie z 1549 roku (oboczność biał- // białł- oraz wariantywność w zakresie kontynuantów grup *sř, *zř, *žř, *(s)tc i *(z)dc)*, „Slavia Occidentalis” t. 71/1, s. 55–77.
- Osiewicz Marek, 2015, *Oboczność ir || er (\leq *f) w Księgach o gospodarstwie (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” t. 22 (42), z. 2, 2015 [w druku].
- Pankowicz Anna, 1979, *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, Księgi o gospodarstwie... Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa” 150, z. 4, s. XX–XX.
- Piekarski Kazimierz, 1930, *Miscellanea bibliograficzne*, „Przegląd Biblioteczny” 4, z. 4, s. 415–443.
- Rzepka Wojciech Ryszard, 1985, *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVIII wieku*, Poznań.
- Rzepka Wojciech Ryszard, Wydra Wiesław, 1984, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław.
- Urbańczyk Stanisław, 1968, *Rola wielkich pisarzy złotego wieku na tle innych czynników kształtujących normy języka literackiego*, [w:] idem, *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa, s. 155–186.
- Zwoliński Przemysław, 1960, *Uwagi o języku Marcina Bielskiego*, [w:] Mayenowa Maria Renata, Klemensiewicz Zygmunt (red.), *Odrodzenie w Polsce. T. III. Historia języka. Część pierwsza*, Warszawa, s. 61–106.

MAREK OSIEWICZ

**The *ir* || *er* (\leq **ir*, *yr*) alternations in *Księgi o gospodarstwie*
(Krakow 1549, Helena Unglerowa).**

Summary

This article presents a subsequent stage of research into the textual variability of alterations of the phonetic forms in the first Polish edition of *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn (Krakow 1549). The *ir* || *er* group has been analysed as continuants of the Proto-Slavic conjunctions **ir*, *yr*. The status of the discussed phonetic alternation depends on the core location and the textual distribution. It has been established that within the specific cores, the status of the alternation attested in *Cresc* is related to the status identified in other printed texts of that time and is considerably progressive. The second part of the text (*Cresc*_{II}) tends to be much more normalized where the innovative forms are preferred. However, this part of the text also tends to be most diversified with respect to the analysed phonetic alternation. A differentiation of the textual distribution of the opposite forms has also revealed two new text boundaries stretching between columns 409/410 and 524/525.

Keywords: the Polish language of the 16th century, 16th century prints, linguistic variance, linguistic norm, historical phonetics